

Казкар-містифікатор «Павло Кречет»¹

Як і будь-яка актуальна для свого часу подія, навіть зникнення за нез'ясованих обставин видатної людини з роками починає припадати пилом буденности. Здавалося, кожне припущення про таємничу пригоду з Віктором Петровим розглянули з усіх можливих боків, та ніхто не міг ствердити, що розгадав цю загадку. Основних версій було чотири: 1) вбивство політичними опонентами – тут уперто й послідовно згадували бандерівців, власне їхню Службу безпеки на чолі з Мироном Матвійком, хоч самі звинувачені це – часом розгублено, а здебільшого різко – заперечували; 2) викрадення радянськими «людоловами» – але жодної реакції чи навіть сигналів з-за демаркаційної лінії не надходило; 3) добровільна втеча в СРСР, хоч аргументів на її підтвердження очевидно бракувало; 4) нещасний випадок обговорювався найменше, але розглядався і він. Була ще й п'ята гіпотеза, яку приватно висловила Людмила Івченко в недатованому листі до Юрія Шевельова: «Як зібрати все до купи, – то чи не пірнув він десь так, щоб винирнути вже іншою людиною? Ви знаєте, як він боявся. І міг рішитися раз покінчити з собою, але не до смерті, для того він надто себе любить, – лише юридично» [Івченко 1949]. До речі, ця остання версія, хоч і найменш проговорена, в підсумку виявилася найточнішою. Вже після смерті

В'ячеслав Брюховецький – доктор філологічних наук, кандидат педагогічних наук. Національний університет «Кієво-Могилянська академія», brioukh@ukma.edu.ua. ORCID: 0000-0002-5258-8796.

¹ Презентована стаття є фрагментом книжки про творчість та життя Віктора Петрова. Доповідь «Знедійснення дійсности» як засновок концепції Віктора Петрова про «безґрунтів'я», зачитана на конференції Віктор Петров-Домонтович: мапування творчости письменника, з'явилася друком на сторінках журналу «Слово і Час» [Брюховецький 2019].

Віктора Петрова журнал «Естафета» писав: «В час війни в Берліні найближчі особи з оточення Петрова ширили вісті, що він згинув під час бомблення міста. Справді, як твердять сучасники, Петров зникав з горизонту на якийсь час. Згодом він виринав на нових місцях і після “смерти” оживав» [Чому П. Кречет 1970, 218].

Так чи так, пристрасті навколо цієї трагедії за два роки помітно вщухли: факт відходу (найвірогідніше – в потойбічний світ) Віктора Петрова нібито став dokonаною реальністю, але причина й наслідок лишалися незрозумілими. Несподівано цю ніякову тишу прорізав голос сумління! Торонтонський журнал «Нові дні» у спареному червено-липневому числі за 1951 рік надрукував статтю *Кричуще мовчання* з підзаголовком (*До других роковин смерти Віктора Домонтовича*) [Кречет 1951]. Публікація була підписана псевдонімом Павло Кречет. Такої особи ніхто не знав. У ті роки й за тих умов ставлення до збереження таємниці псевдонімів було беззастережним, бо нерідко було питанням життя й смерті. Часто те, хто ховається за якимось псевдонімом, самою редакцією навіть не з'ясовувалося, якщо цього не бажав автор або не зобов'язували якісь певні серйозні обставини. Цим пояснюється й те, що письменники-вигнанці нерідко користувалися багатьма псевдонімами, часом до десятка і більше... Звичайно, бували ситуації, коли редакція мусила мати навіть юридичне підтвердження авторства, побоюючись, що з приводу публікації можуть бути судові позови. Такий випадок, наприклад, був у практиці новоульмівських «Українських вістей». В рубриці, підписаній псевдонімом О. Кей², у числі 66–67 за 31 серпня – 4 вересня 1958 року оповідалося, що редакція одержала гостру статтю одного з канадських дописувачів, якого дуже добре знала й поважала. Стаття стосувалася обставин зникнення Віктора Петрова. «Українські вісті» готові були опублікувати цю статтю, але під справжнім іменем автора. Той відмовився. Тоді йому запропонували легалізувати своє авторство у канадського нотаріуса, посилаючись якраз на ймовірність судових позовів від людей, що згадуються в статті. В такому разі вона може бути надрукованою й під псевдонімом... Цю пропозицію автор також відхилив. Тоді редакція повідомила, що залишає статтю в своєму «портфелі» до моменту, коли проясняться легальні обставини для її публікації. На жаль, до сьогодні

² О. Кей – псевдонім письменника і журналіста Віталія Бендера (1923–1991).

не пощастило виявити цього рукопису в зацілілій частині архіву «Українських вістей»...

Щодо статті Павла Кречета таких проблем не поставало, хоч редакція, очевидно, не знала, хто насправді є її автором, що дозволяє в подальшому викладі цієї версії ім'я автора брати в лапки. Це була на високому літературознавчому рівні написана розвідка. Юрій Шевельов у листуванні з Ільком Борщаком під час підготовки до друку своїх спогадів *Віктор Петров, як я його бачив* (1951) зізнавався, що не може навіть уявити, хто з тогочасних літераторів здатен настільки професійно охопити цілу творчість Петрова-Домонтовича-Бера. Лишалася остання надія: можливо, це зробив Володимир Міяковський, котрий, як видатний архівіст, міг дістатися до всіх публікацій за підписом Віктора Петрова (включно з усіма його псевдонімами)? Але... зауважує адресант редактора французького журналу «Україна»:

Окіншевич пише, що стаття про Петрова в «Нових днях» була не Міяковського. Тоді не уявляю чия. Ви бачили, мабуть, у «Нових днях» замітку про «Звезду» і про те, що там є стаття Віктора Петрова про сучасну китайську поезію. Стаття цього ж автора і на цю ж тему є в «Правде» з 29 вересня. Цю останню я прочитав, і можу ручитися, що це не той Петров. Навіть у совєтських умовах («Співай, поете, з нами в тон») він ніколи так плоско не написав би. Отже, доля його по-старому лишається невідомою [Шевельов 1951].

Свою статтю «Павло Кречет» фактично зачинає інвективою українській науковій і літературній громаді за, як він вважає, байдужість до інтелектуальної спадщини Віктора Петрова. Причому вже в самій назві чи не прочитаємо виразну алюзію до статті Миколи Хвильового *Кричущє божество* 1930 року з приводу «Авангард альманаху пролетарських митців нової генерації», де було вміщено текст Віктора Петрова *Мовчущє божество»* (1930) [Петров 1930] як уривок із роману про Пантелеймона Куліша. Між іншим, вражає, як ті, хто аналізував згодом повість про Марка Вовчка, приписували їй і цей уривок, просто полінувавшись зазирнути в «Авангард альманах»...

Але повернімося до статті «Павла Кречета». Він починає її дуже характерними для самого Віктора Петрова стилістичними фігурами. Адже у двох процитованих нижче абзацах, що стоять майже один при

одному, якраз і побачимо те, що «Павло Кречет» називає «своєрідним варіюванням думки в кількох реченнях» як прикметну ознаку письма самого Домонтовича.

Над творчістю Віктора Домонтовича нависла темна тінь. Після фізичного душегубства чиниться убивство моральне. І наклеп кинутий на людину, що не може вже боронитись, видовжує цю тінь у невідоме. [...]

Темна тінь нависла над творчістю Домонтовича, тінь трагічного мовчання. Мовчання кричущого своєю неправдою. І наклеп, що намагається понизити пам'ять про нього, б'є по обличчі тих, хто в цей наклеп повірили [Кречет 1951, 31].

Тут, правда, не дуже зрозуміло, про який наклеп ідеться і з чиїх вуст. Як уже було зазначено, всі чотири або й п'ять версій зникнення українського письменника і вченого залишалися відкритими. Щоправда, в абзаці між цими двома зацитованими, легко знайти натяк для читаних:

Ті, що “зліквідували” невинну собі людину, використавши її легковірність і довір'я, не здавали собі мабуть справи з того, кого вони нищать. [Виразна алюзія до лермонтовського *Не мог понять в сей миг кровавый...* – В. Б.] А може й добре знали, що чинять. Письменникові європейського рівня, що переріс далеко наші провінційні рямці і що від нього можна було сподіватись іще нових мистецьких досягнень, смерть із братовбивчої руки обірвала творчий розгін на недописаній сторінці ще далеко від його останнього слова [Кречет 1951, 31].

Епітет «братовбивчий» тут не випадковий, а припасований як відверта вказівка на начебто «інспіратора злочину».

Як віщий сон, той гомін відійшов.
Замовкли Клен і Мосендз... Лиш Донцов
Кляття Москві продовжує поривче.

Та привид смерті зводиться з обмов...
Тебе довіку, дикий братовбивче,
Пектиме Віктора Петрова кров! [Славутич 1960, 51].

Так написав Яр Славутич, напряду звертаючись до Дмитра Донцова, якого чомусь багато хто вважав тоді, а немало вважають і сьогодні, заледве не натхненником Степана Бандери – а чому, приміром, не Олени Теліги? А, може, суть таких оцінок вдасться легше вхопити через короткий реальний діалог часів Української революції, який Донцов зафіксував у своєму щоденнику?

- Донцов, Ви ж порядна людина, чому Ви не є большевиком?
- Якраз тому, Мануїльський, – відказав я [Донцов 1954, 17].

...Щоправда згодом, коли з'ясувалася справжня доля Віктора Петрова, автор цієї віршованої інвективи хутенько змінив слова...

Далі «Павло Кречет» дуже слушно ставить питання збереження письмового доробку Петрова: «Ніхто не знає теж, куди поділися рукописи й папери, що мусіли залишитись по ньому» [Кречет 1951, 31]. Можливо, саме це твердження й наштотувало Юрія Шевельова на думку, що автором статті *Кричущє мовчання* може бути Володимир Міяковський, невтомний збирач і хранитель українських архівів. Справедливий гнів статті *Кричущє мовчання* спонукав голову Наукового товариства ім. Шевченка (далі – НТШ) Зенона Кузеля оприлюднити інформацію про книжки, рукописи, листи та інші речі Петрова, що залишилися в його квартирі [Кузеля 1951]. У травні 1949 року з уповноважених Центрального представництва української еміграції, Українського вільного університету (далі – УВУ), НТШ та Української вільної академії наук (далі – УВАН) склали комісію, до якої ввійшли відомі вчені: Микола Глобенко, Олекса Горбач, Василь Гришко, Олександр Кульчицький, Юрій Шевельов. Вони оглянули й переписали все, що виявили в квартирі, й протокол обстеження передали до архіву УВУ. Знайдені книжки було повернуто до університетської книгозбірні, а рукописи, листи й власні книжки Петрова сформовано як депозит. Згодом Ганна Наконечна вивезла його (тобто наявні науковий і художній архіви Віктора Петрова) у США, де він спершу зберігався в НТШ, а відтак – в УВАН у Нью-Йорку [Петров, Фонд CXLV].

Тож «Павло Кречет» мав удовольнитися інформацією, що папери Домонтовича збереглися. Правда, незрозумілою видавалася відсутність рукопису *Мовчущого божества*, присвяченого Марку Вовчку. Це був останній твір, над яким Віктор Петров ще працював. Фактично – незакінчений. Тут ховається дивна загадка... Цей рукопис якось таки опинився в складі депозиту. І нині він в архівному фонді Віктора Петрова

в УВАН зберігається – до речі, єдиний справді рукописний, всі інші тексти статей і оповідань машинописні). А от розвідки *Українська інтелігенція – жертва большевицького терору* (2013), про яку згодом почали гуляти журналістські легенди, ніби вона була свідомо написана як присуд радянській системі нищення України і навмисно залишена Петровим на робочому столі, коли він зрозумів, що його готуються викрасти, – так от цієї статті в покинутій квартирі Петрова насправді не було!

...Ми сьогодні можемо з великою часткою вірогідності твердити, що останній текст, над яким Віктор Петров працював як Віктор Домонтович, була сцена арешту Шевченка на лівому березі під Києвом. Свого часу він уже описував цю подію у статті *Казематні поезії Тараса Шевченка (квітень-травень 1847 року)*, яку було надруковано літа 1947-го. Дуже проникливий, детальний аналіз усіх поезій, вміщених у *Більшій книжці* (1858) з присвятою «В казематі. Моїм союзникам посвячаю». Внутрішній стан Тараса Шевченка під час арешту передано так:

Раптом обірвалось серце. Похитнувся світ. Сонячний день зблід, померк, ніби зтягнений безбарвним вапняним серпанком. Життя урвалось. Час спинився.

Усе даліше діялося в якомусь іншому, чужому, досі незнайомому світі. Він уже не належав собі. Він робив несміливі спроби, надзвичайні зусилля стулити, зібрати уламки свого розірваного “я” [Петров 1947, 9].

Так от цікаво, що в повісті про Марка Вовчка ця сцена повторюється майже дослівно, з незначними правками. Частина вже надрукованої перед тим літературознавчої статті просто вмонтована в новий художній твір! Це не якась випадковість, це ознака стилю. Саме це, між іншим, і дало підставу Миколі Хвильовому в уже згадуваній статті *Кричуще божество*, оцінюючи уривок з художнього твору Віктора Петрова, назвати його ні більш ні менш як «програмовою статтею».

Привертало увагу й те, що в архіві УВАН збереглася сторінка-автограф із варіантом цієї сцени в *Мовчущому божестві*, яка лежала поверх рукопису у мюнхенській квартирі. Вона відрізнялася від інших тим, що була одинарною. Чистовий варіант готового до передруку професійною друкаркою тексту Віктор Петров завжди акуратно переписував у двох примірниках. Як згадували і Юрій Шевельов, і Ігор Костецький, Петров згинав стандартний аркуш паперу А4 і всередину вкладав копіювальний папір. Отже завжди лишався другий примірник. Про спосіб

«Менталітета» завершувати роботу над черговим текстом детально розповів Шевельов у своїх спогадах... Ще одне цікаве спостереження з цього приводу навів також Ігор Костецький: «Він писав тільки олівцем і завжди відразу два примірники, під кальку. Рядки систематично хилилися зліва направо, так що при кінці сторінки знизу ліворуч утворювався білий порожній трикутник. Твердять, що це ознака песимістичної вдачі» [Костецький 1953, 52]. Справді, в рукописній спадщині Віктора Петрова можна знайти такі сторінки, списані з нахилом праворуч і з більшим або меншим «чистим трикутником» у лівому кутку. Але це стосується винятково перших начерків, коли автор, ще в полоні початкових імпульсів думки, гарячково шукає обриси своєї фрази. При переписуванні на чисто ніяких «скошувань» у Домонтовича вже не спостерігаємо – думка увійшла в свої береги... І чистові варіанти писалися акуратно, завжди ручкою, а олівці – то для чернеток...

Отож, оцей, надрукований тут нижче, аркушик (тільки цей!) залишився в єдиному примірнику – копія акуратно відірвана, а оригінальна сторінка покладена на початок цілого рукопису.

Чи не виглядає це натяком комусь утаємниченому або уважному, що оголошена поїздка до Міттенвальду насправді могла бути й арештом (сам же Петров не міг іще знати, чи успішним виявиться його повернення до СРСР...)?

Що ж – загадка лишається, як казали римляни: *habent sua fata libelli*. Таки книжки мають свої долі.

[illegible]

Ром 145 (В. Тарнов)

Цікаво й те, що порівняння рукопису з першодруком засвідчує незначне редакційне втручання в текст або існування (що мало ймовірно) ще одного його варіанту... Але це вже інше питання.

Які твори Віктора Домонтовича знає український читач? – запитує «Павло Кречет». *Доктор Серафікус* (1947), *Розмови Екегартіві з Карлом Гоцці* (1946). Але він не знає ні *Дівчини з ведмедиком* (1928), ні *Романів Куліша* (1930), ні *Аліни й Костомарова* (1929)... Ось що найбільше хвилює автора статті *Кричуще мовчання*. Він безсумнівно розуміє, що твори Петрова-Домонтовича ніхто не буде поширювати, вводити в духовне життя на Великій Україні.

І мабуть [ніхто] і далі не знатиме, бо ледве чи хто має їх тут сьогодні. Може ці твори десь і найшлись би між речами, що залишились у мешканні Петрова в Мюнхені, якщо їх десь не спрятала злочинна рука. Фахівці тільки знають критичні статті проф. Петрова до творів Лесі Українки у збірному виданні «Книгоспілки». Про це, що більше було тоді друковане з його речей, можуть нам сказати хіба бібліографи [Кречет 1951, 32].

І тут «Павло Кречет» відсилає читача до загадково-незрозумілої примітки, схожої на «репліку-апарт», як то буває в театральних виставах:

Гра псевдонімів: Віктор Вер – Віктор Бер, що її стрічаємо у статті проф. В. Державина *Кристалізація літературних розбіжностей* (Заграва, 2, с. 39), могла б насувати припущення, що ця річ не випадкова, як не випадкова цікавість Бера-Петрова до гасел «технічного мистецтва». Та це міг би вияснити хіба проф. Державин [Кречет 1951, 32].

Несподівано одне неістотне для загального пафосу статті питання «Павло Кречет» трактує на диво серйозно. Тут неясність існувала, схоже, і для самого Володимира Державина, і згадка про Віктора Вера – маловідомого деконструктивіста з «Нової генерації» – була якоюсь побіжною обмовкою, машинальною реакцією на «риму» імені, здається, не несла ніякого іншого навантаження. Це розумів і автор *Кристалізації літературних розбіжностей* (1946), не розвиваючи мимовільно сплилу тезу... Але ж Віктор Домонтович не такий письменник, що затінює свою думку мимовільним посилом, він завжди

звертає увагу на такі деталі. Прикметно, що це без видимих зовні причин чомусь зацікавлює «Павла Кречета»... Тут він дуже подібний до Віктора Домонтовича – Віктора Бера – Віктора Петрова.

Автор *Кричущого мовчання* дає настільки професійні характеристики як різним творам Віктора Петрова, так і цілій його творчості, що починаєш уповні розуміти розгубленість Юрія Шевельова: хто з тодішніх критиків володів таким стилем, хто настільки глибоко проникав у сутність складних, багатоплощинних, що не відкриваються поверховому погляду, художніх творів Віктора Домонтовича і В. Плята, в модерне переплетіння рефлексій, суджень і концепцій Віктора Бера і Бориса Веріго, хто, зрештою, і як спроможний був скласти в ті роки настільки повну бібліографію Віктора Петрова, що до неї увійшли навіть його принагідні переклади, не завжди докладно атрибутовані: «Від новель Гайма (в київському видавництві “Слово”, 1922) через речі Карла Гайнца Норвега й Едмунда Фінка (в “Дозвіллі” 1944) до драми Франца Верфеля (в “Арці”)?!» [Кречет 1951, 36]. А сюди можна ще додати автопереклад оповідання *Курортна пригода* (*Курортное приключение*, автор – В. Домонтович, переклад В. Бера!..), надрукований у берлінському російськомовному журнальчику «На досуге» [Домонтович 1944а]. Чи випадково, що всі ці публікації підписані іменем «В. Бер» – як виявилось, вживання цього псевдоніма для публікації перекладів було спеціальним сигналом від агента Іванова на випадок втрати ним зв'язку із «центром». А це якраз і ставалося – в 1944 році, після передислокації «Штафель-пропаганди» з України до Німеччини («Дозвілля» і «На досуге»), і в 1947 році – після вимушеної втечі з Нюрнберга-Фюрта до Мюнхену («Арка»). А от вказівка місця і часу написання твору в поєднанні з псевдонімом «Віктор Морт» – це вже був алярм! Ми розуміємо: розвідник без зв'язку – це не розвідник... Отже, прибувши з України до Берліну, Віктор Петров два місяці працює в берлінській газеті «Новое слово», де друкує три оповідання (*Правое дело* [Морт 1944в], *Последняя неудача* [Морт 1944б] і *Оскорбление чести* [Морт 1944а]) з локально-часовою прив'язкою («Київ, май 1943 г.») під псевдонімом «Віктор Морт»... Це прізвисько йому «присвоїли» після помилкового арешту 1938 року як усічене ім'я ексжурналіста, якого НКВС запланував арештувати (Віктор Мортирович Петров), а випадково схопив Віктора Платоновича. На своє щастя, останній вигадав карколомну інформацію, що зацікавила самого Павла Судоплатова, і таким чином урятував собі життя.

Крім того, на початку 1944 року Віктор Петров ще подає наперед обумовлені знаки – друкує два оголошення про розшук рідних у дуже популярному розділі *Розыски*, який займав у ті роки до половини газетної площі «Нового слова». В оголошеннях він повинен був назвати прізвище Шестакових, тобто господарів квартири в Києві за адресою вул. Мало-Підвальна, 14, помешкання 3, де він знімав кімнату, і вказати конспіративні адреси для листування, які йому дали в Москві. Цими оголошеннями Віктор Петров сигналізував шефу Судоплатову, що він уже в Берліні і готовий до виконання поставлених завдань.

Ось ці тексти:

Александра Петровна ШЕСТАКОВА разыскивает своего племянника Валериана Михайловича ШИЛОВА и его жену Таисию Степановну ШИЛОВУ, выехавших из Володарской (Ленинградская обл.) в марте 1942 г. Писать: Oberrißdorf über Eisleben b/Schelle [*Розыски* 1944а, 7].

Ольга Михайловна КОСОЛАП, урожд[енная] ШЕСТАКОВА, разыскивает братьев: старшего лейтенанта Черноморского флота Александра Михайловича ШЕСТАКОВА с семьей, проживающего во Франции, Федора Михайловича РЕЗНИКОВА (Париж) и двоюродного брата, старшего лейтенанта Балтийского флота Бориса Александровича АРСКОГО (Норвегия, Осло). Писать: Olga Kosolap, Drzawny Rudnik, Kreka, Kroatien [*Розыски* 1944б, 7].

Проте всі розуміли, що поступово війна наближається до поразки Німеччини. І штафель-пропаганду, яка певний час іще животіла за інерцією, незабаром розформовують з огляду на її непотрібність. Віктора Петрова запрошують до Українського наукового інституту, евакуйованого з Праги до Берліну. Починається новий етап його митарств. Уже в українському еміграційному натовпі...

Зовні він не зовсім уписувався в це середовище. Відмовився жити по таборах, хоч це було значно дешевше і навіть безпечніше – яка-не-яка, але все-таки гуртова охорона, харчування, дах над головою. В табори швидко стікалася різноманітна інформація, помалу налагоджувалося культурне життя, з'явилися хори, театри, і не тільки самодіяльні, а напівпрофесійні, набули популярності літературні вечори, обговорення книжок, гуртувалися літературно-мистецькі об'єднання, започатковувалися газети й журнали, видавництва, відкривалися навчальні

заклади, і навіть вищі школи з певним визнанням з боку місцевих освітніх інституцій...

І хоча Петров брав участь у їх діяльності, часто числився серед фундаторів і функціонерів багатьох культурно-освітніх закладів, але якось не глибоко ними переймався. Юрій Шевельов узагалі зазначав у спогадах: «Єдина організація, до якої Віктор Платонович проявляв сталі зацікавлення і в якій брав участь, була Українська православна церква» [Шевельов 2001, 153].

...Тому щодо Віктора Петрова «з його повсякчасною іронією й дещо мефістофельською посмішкою» [Шевельов 2001, 59] усталилася думка, ніби його мало обходили літературні суперечки, диспути, судження інших про написане чи сказане ним, – пояснювали це позірною зверхністю, цинічною демонстрацією своєї інтелектуальної переваги над пересічним загалом і небажанням ні з ким дискутувати. Як Пер Гюнт, він обходив життя «по кривій», – не раз говорили його колеги...

Він ніколи не сперечався з людьми, чиє мислення відбувалося в іншій площині, ніж його... Звичайно, все це впливало із вдачі й світогляду Петрова. Людська діяльність видавалася йому метушнею пігмеїв, не здатних бачити завтрашний день, кружлянням мушви в соняшному промені, кишінням мурашок у купі гною [Шевельов 2001, 150, 153].

Але це не тотально так. З рівновеликими собі літераторами він вступав і в гарячі суперечки, як, приміром, з Ігорем Костецьким про *Доктора Серафікуса* [Костецький 1953, 52] або з Леонідом Лиманом про повість *Без ґрунту* (1948) [Петров 1949]... В архіві Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України зберігся лист Віктора Петрова до Юрія Лавріненка від 1947 року. Це відповідь на запрошення до співпраці з літературним відділом газети «Українські вісті». Але принагідно адресант висловлюється з приводу суджень про його історіософічні статті та художні твори.

І, виявляється, він зовсім не байдужий до реакції критики на ним написане (подібне ми бачимо і в деяких інших його епістолярних текстах):

Вельмишановний Юріє Адріановичу!

Дякую за запрошення взяти участь в літер сторінці “УВ”, але вся справа в тому, що запрошення – Ваше й п. Ів[ана] Кошелівця,

якому я попрошу передати подяку за звернення до мене – прийшло до мене саме тоді, коли я вирішив жадних статей не писати і це не тільки в зв'язку з статтею Хр. Стерна³ про “Арку”.

Розуміється, тут можуть грати виключно суб'єктивні мотиви й настрої, але якою мірою я вважав слушною статтю Хр. Стерна про “Вежі”, де було сказано все те і цілком так, як і власне я теж говорив саме про “Вежі”, такою ж мірою я не можу погодитись з другою статтею: і не тільки тому, що “Арку” довелося редагувати без портфеля, і не тільки тому, що в “Арці” не було господаря, але тому, що “Арка” в своїх перших шістьох числах була тим, чим вона була, і саме тому, що вона на тому етапі не могла бути іншою. “Вежі” хотіли бути тим, чим вони є; “Арка” силою обставин примушена була бути тим, чим вона була року 1947. Кожен виступ повинен мати свій сенс. Стаття на “Вежі” повинна була з'явитись, щоб учити “Вежі”, але для чого треба було писати вбивчу статтю, забивати осиновий кілок, коли Хр. Стерну було якнайкраще відомо, що в той момент, коли він писав статтю, “Арка” в своєму першому варіанті, в редакційному варіанті 1947 року була вже мертвою й мирно лежала в труні. Отже і ворухити мертві кістки не було жадної потреби, бо, повторюю, в момент писання статті всі оргвыводи вже було зроблено.

Щодо закиду “несолідності” статті В. Бера теж дозволю собі не згодитися, бо вона йшла на рівні – так принаймні мені здається – статей, вміщуваних в німецькій журнальній пресі на цю тему. Було цілком можливо, що автор, як нефахівець, міг зробити певні фахові промахи в своїх твердженнях. Подібні закиди були б слушні, однак, на жаль, певно і рецензент має таке саме відношення до фізики, як і В. Бер.

Так є, як воно є! То хай воно й буде так, як воно є!

За обіцянку написати статтю-рецензію на *Д[октор] S[eraphicus]* заздалегідь дякую вже бодай тому, що стаття-рецензія буде написана й надрукована. Адже, як здається, це надруковано в супровідному тексті: В. Домонтович і з *Дівчиною* колись, і з *Д[октором] S[eraphicus]* тепер проходить поза пресою. *Дівчину* читали без преси. Те саме вийшло і з *Д[октором] S[eraphicus]*, половина

---

³ Хр. Стерн (Стерно) – псевдонім Івана Багряного (справжнє прізвище – Лозов'яга).

тиражу якого розійшлася протягом місяця без найменшої згадки бодай одним рядком в пресі про книгу. “Етнографічний” критик взагалі не сприймає і не приймає, що ж до “не-етнографічного” критика (Ю. Корибута⁴), то він так довго носився з думкою написати статтю, що, коли він її написав, стаття йому не вдалася і те, що він написав, стосувалося власне не В. Домонтовича, а Ігоря Костецького. Стаття Державина – все ще не надрукована – вийшла надто сухою. Це тим більше примушує мене нетерпляче чекати на палку статтю палкого Ю. Дивнича. Бажаю всього кращого.

З щирою пошаною, В. Петров.

15 – II – 47 [Петров 1947].

Віктор Петров не був байдужим до критики. Він усвідомлював важливість критичних рефлексій для розвитку літератури, для особистого самовідчуття письменника. Ще раз повернімося до листа, відправленого Леоніду Лиману 25 березня 1949 року, тобто за три тижні до несподіваного зникнення Петрова.

Шкодую, що Ви не написали статті. Мені на критиків не щастить. Чув про Ваш намір, – радів. Чув про намір п. Євгена [Маланюка], радів і чекав, – не діждався. Редакція “У[країнської] Тр[ибун]и” (раніше, й теперішня) замовили Олексі Ізарському, – обіцяв і не зробив. Ви пишете, що немає, де друкувати, гадаю, що “У[країнська] Тр[ибун]а” взяла б, так само не думаю, що й “Час” або “Вісті” відкинули б, відмовилися б. А як “Життя”? Спитайте п. Богдана! Отже Вам дякую за листа, панові Богданові за передачу мого прохання. Передайте привіт пану Євгену й нарікання мої, що, буваючи в Мюнхені, він не заходить. Чи буваєте Ви в М[юнхені]? Буду радий Вас бачити в себе! В “Житті” я уважний читач Ваших нарисів: як завжди у Вас вони яскраві й своєрідні, “лиманівські”. Але одного в них бракує чи точніше, одне є в них зайве: є слова, є фрази, які непотрібні для текста. Я навіть мав намір це Вам окремо написати. Але думаю, що й Ви самі... [Петров 1949].

⁴ Юрій Корибут – псевдонім Ігоря Костецького.

Варто звернути увагу, як Віктор Петров у приватному листі до Юрія Лавріненка, наведеному вище, zareагував на критику його статті *Сучасний образ світу. Криза клясичної фізики* (1947). Хіба не так само, як і «Павло Кречет»? Складається враження, ніби останній знав, що з цього приводу думає Віктор Бер:

Зрештою не всі рецензенти вміли оцінити спрямованість Домонтовичевих есеїв. Один із них навіть обурювався, як міг Петров, нефахівець від фізики, писати про кризу сучасної фізики, і не брав навіть до уваги того, що автор шукав історіософічного сенсу клясичної фізики і в її кризі добачав один із виявів загальної кризи, що переживає наш час. О, провінціє! [Кречет 1951, 35].

Коли читаєш зацілілі листи Віктора Петрова, бачиш, яке розчарування він мав від простолінійного розуміння багатьма критиками його вершинних творів – *Доктора Серафікуса*, *Апостолів* (1946), *Приборканого гайдамаки* (1947), *Помсти* (1946)... І особливо *Без ґрунту*. А, виявляється, хтось, схований за нерозкритим псевдонімом Павло Кречет, міг уже тоді сказати про останній твір:

Повість ця ще жде свого критика. В ній яскраво виступають всі притаманності майстерного стилю Домонтовича: стисла, безорнаментальна розповідь із карбованою легкістю фрази і плястичністю картин, із нахилом до блискучих парадоксів і афоризмів, зі своєрідним варіюванням думки в кількох реченнях, проста хоч і не простолінійна композиція, із підкреслюванням і згущуванням деталей із відскоками до ремарок і коментарів. Цілі “вставні” новелі – про Линника і про Філянського (в повісті він виведений під прізвищем Витвицького⁵) разом із вставним нарисом про скитську культуру, іронічним викладом про реалізм у мистецтві чи

⁵ Автор упевнений у своїх висновках! Це вже значно пізніше, аж у 1990 році, взагалі-то проникливий і ерудований критик створив «колективний портрет» прообразу Витвицького – частково Микола Філянський, частково Михайло Жук і Микола Чернявський [Новиченко 1990]. Але більше віриться «Павлу Кречету» – відчувається, що він знає «з першоджерел», про що мовить...

врешті ремаркою автора про гоголівську тему в сучасності – дають повісті стичні межі то зі спогадом, то з науковим есеєм [Кречет 1951, 34].

В уже цитованому листі до Леоніда Лимана Віктор Домонтович терпляче пояснює відмінність своєї позиції від «народницьких» уявлень про літературу.

Він полемізує від першого до останнього слова:

Що Павло Йванович [Зайцев] почав з мови й говорить переважно про мову, це цілком зрозуміло, бо іще Єфремов в своїй *Іст[орії] Письменства* сказав, що “чистоту мови” він ставить в основу всіх своїх літературознавчих й істориколітературних оцінок. Народ це є його мова. Тим часом, розуміється, ні народ не є мова, ані література не є мова. Народницькій концепції народу й літератури протилежну концепцію висловили Дм[итро] Чижевський і особливо чітко, навіть з викликом, Євген Маланюк. Шкода, що сприводу виступів останніх Євг[ена] Фил[имоновича] ніхто не висловився.

Мова в літературному творі є спосіб вислову, “механічний спосіб” і нічого більше. Вона є елемент стилю, апарат, механізм, а ті “поправки” (чи “черевик” чи “черевиків” писати), що їх вносив Павло Йванович, кожен письменний літератор зробити може. Що важлива не мова, а стиль, це й дозволяє читати римських клясиків у перекладі Зерова, Шекспіра укр[аїнською] мовою і т. д. Це абсолютні істини, незбагненні для “народників” з їх увагою до мови й зневагою до літератури як такої [Петров 1949].

А чи багато людей в своїх критичних «екзерсисах» про чудернацького Комаху зводили цей складний твір «до рівня писань Пітітріллі» [Кречет 1951, 34]⁶, що просто обурює автора статті в «Нових днях»?.. Власне, ніхто й не порівнював *Доктора Серефікуса* з писаннями Діно Серпе. Його порнографію навіть і не перекладали ні в Росії, ні в Україні. Тим не менше, згадка цього імені автором статті *Кричуще*

⁶ Пітітріллі – псевдонім італійського прозаїка Діно Серпе (1893–1975), автора еротичних та порнографічних романів.

мовчання викликає непомірний протест (!) самого «Павла Кречета», гострі ескапади звинувачень, підсилені залпом нехарактерних для нього знаків оклику: «Яка легкість наліплювати готові етикетки, та ще й до того невідповідні! Скільки б тоді творів світової літератури підпали під такий же осуд тієї критики! Скільки нобелевських лавреатів мусіло б потрапити на індекс такої критики!» [Кречет 1951, 34]. Так, загалом кажучи, може zareагувати лише ображений письменник, автор проскрибованого роману... Можливо, це дошкулила авторка рецензії на *Доктора Серафікуса* не натяком на Пітігріллі, а зневажливим порівнянням з епатажним нарисом Лариси Рейснер *Ульштайн* з її збірки *В країні Гінденбурга* (1926). Про повість *Доктор Серафікус* – «Немов це не знати який клясичний твір, а не книжка для розваги типу “Ульштайна”» [Бачинська-Донцова 1948, 149]. А вплив цього нарису Валькірії революції на першу книжку Віктора Домонтовича *Дівчина з ведмедиком* (1928) був безсумнівний. Її героїня Зина за кумирку має саме Рейснер.

Зина би приспівувала цю пісню:

Плыви, мой челн, и в этом рейсе
линкор старинный не задень,
где, может быть, Ларисы Рейснер
Бессмертная проходит тень... [Пржиборская 2007, 441].

І сам антибуржуазний нарис, швидше за все, подобався героїні *Дівчини з ведмедиком*:

Фундамент, на котором сегодня стоит Ульштейн, – агитпроп пошлости. По существу, это ноль, ничего, минус. Тридцать две страницы слабительной легкости. Дырка, просверленная в будуар знаменитой артистки, щёлка, через которую всякий может подсмотреть, как купаются красивые женщины [...]. Обрывок романа такой выпуклости и быстроты, что его можно было прочесть в уборной [Рейснер 1963, 270].

Це якраз і в стилі рецензентки *Доктора Серафікуса* в журналі «Літературно-Науковий Вісник» 1948 року, книжка І (на чужині)...

І нарешті заключні слова *Кричущого мовчання* як спроба «Павла Кречета» означити трагічний акорд величної симфонії (чи не перебуваючи під неусвідомлено-морфінним впливом образу Лариси Рейснер):

“Швидким неквапним кроком нечутно пройшла Доля”. Чи уявляв собі письменник, що змалював трагічну долю Линника, який кінець був приречений йому самому? Чи тому треба було тікати від советської дійсності і тинятися по скитальських таборах, щоб у цій новій знедійсненій дійсності [підкреслення моє. – В. Б.] знайти свій трагічний кінець? Сліпий випадок чи приреченість долі? У жорсткій невідомості найшов життєвий шлях Віктора Домонтовича свою останню точку пересічі. Перетявся зі шляхом тих, що в своїй самотній мандрівці не хотіли зазнати поразки і за свою непримиренність заплатили найвищу ціну. Так здійснився неждано рокований прихід Долі... [Кречет 1951, 36].

Звернімо увагу! Досі здавалося, що визначення «знедійснена дійсність» осмислено в ті роки вживав тільки Віктор Петров. Але от виходить, що й «Павло Кречет»... А чи «самотня мандрівка» «Павла Кречета» не перегукується із *Самотній мандрівник простує по самотній дорозі* (1948) В. Домонтовича? Нарешті ота фраза, що мала викликати «трагічний акорд величної симфонії»: «Швидким неквапним кроком нечутно пройшла Доля». Це ще раз підтверджує, що автор *Кричущого мовчання* писав свою «казку» без першоджерельних матеріалів, принаймні без більшості з них, а покладаючись на свою пам'ять, яка може незрідка зраджувати людину, особливо двомовну... Що таке «швидкий неквапний крок»? І невже так було у Петрова? – перевіряєш себе, шукаючи відповідне місце в еталонному виданні – в другому томі Домонтовичевого тритомника прози, виданої Юрієм Шевельовим. О, ні! Тут інакше, вже правильно: «Швидким поквапливим кроком нечутно пройшла Доля» [Домонтович 1989, 339]. Точно так само і в першому книжковому виданні повісті [Домонтович 1948, 43]. А от у журнальному першодруку читаємо переобтяжену словами фразу з уповільненою динамікою: «Швидким кроком повз нього нечутно пройшла доля» [Домонтович 1942, 43].

Стаття *Кричуще мовчання* нагадала читачам про видатного письменника, про необхідність берегти про нього пам'ять, осмислювати створене ним, про обов'язок друзів і колег лишити для нащадків спогади про непересічну людину. А які ще цілі ставив перед собою автор? І чи ставив? Уважно вчитаймося.

Нагадування про «братовбивчу руку», тобто ще раз пряма вказівка на бандерівців... Це – на бажання начальства!

Заохочення друзів, приятелів, знайомих Віктора Петрова згадати свого колегу: «Скільки цікавого до внутрішньої характеристики Домонтовича внесли б спогади про нього, листи, враження з дружнього і громадського співжиття, зі спільної праці» [Кречет 1951, 31].

Турбота про долю рукописної спадщини Віктора Петрова, збереження його архіву.

Необхідність вивчити й видати бодай уже друковані твори Віктора Домонтовича.

Ще – майже приватна цікавість: що мав на увазі Володимир Державин, зіставляючи псевдонім Віктор Бер із Віктор Вер? Віктор Петров ніколи нічого так не підписував.

І нарешті – заклик дезавувувати нібито поширюване порівняння двох Петрових: виступити «в обороні Віктора Петрова, проти прикривання його тінню Олексі Петрова з доби Кирило-Методіївського Братства» [Кречет 1951, 31].

Але чекайте! В еміграційні роки Віктора Петрова ніхто ніколи не зіставляв його імені з іменем Олексія Петрова... До речі, й сам він, багато пишучи про Братчиків – про Куліша, про Костомарова, – взагалі жодного разу навіть не згадав того, хто на них доніс... Уперше таке порівняння в, так би мовити, «народному фольклорі» з'явилося з вуст друга його молодости, повоєнного директора Інституту фольклору Максима Рильського, «що (за словами Ігоря Костецького) з ним він заприятельний був колись і на ґрунті неокласицизму, і на ґрунті чарки»: «Не пощастило українській літературі на Петрових»... Їхні стосунки після повернення Віктора Петрова «із закордонного відрядження» втратили приватну приязнь. І в бажанні Віктора Петрова повернутися на посаду директора Інституту українського фольклору, з якої він був «покликаний до армії як перекладач», ці стосунки фактично з'їхали на суто канцелярські рейки, що на них Віктор Петров уникав навіть ставати, постійно спрямовуючи туди Софію Зерову. Відомо й те, що Віктор Петров відмовився від пропозиції видавництва готувати до друку твори Рильського після смерті поета...

Отож, хто найбільше мав би бути зацікавленим у відповідях на питання, поставлені в статті «Павлом Кречетом», і в сатисфакції з деяких приводів?

Відповідь: сам Віктор Петров!

Його спогади переповідає Надія Кравченко: «на останнє завдання В. П. Петров пішов сам – йому було дане право відмовитися, більш того, – рекомендовано відмовитися, тому що він лишився без

зв'язкового. Але В. П. Петров прийняв рішення і нібито виконав завдання» [Кравченко 2008, 413], – чи це не стосувалося візиту до Володимира Винниченка? А далі таке свідчення: «Своє зникнення він також організував власними силами так, що ця таємниця протягом декількох років (як “Справа Петрова”) не сходила зі сторінок української емігрантської преси» [Кравченко 2008, 413]. Як уже згадувалося, в 1951 році буча навколо його імені почала вщухати. Спеціальні органи, які контролювали Віктора Петрова в СРСР, логічно, потребували нового подразника для роздмухування суперечки між різними гілками еміграційного політикуму. Хтось пропонує оригінальний хід з метою оживити цікавість до трагічної долі Віктора Петрова й водночас досягти певних практичних цілей (в тому числі й політичних) або принаймні дізнатися про реальний стан речей. Михайло Москаленко у своїй полеміці щодо особи Петрова справедливо вказує на фактичні помилки в його текстах, що трапляються доволі часто (згадати можна тут бодай одну: Петров твердить, що університетська дипломна робота Миколи Зерова була про літописців Величка й Самовидця, насправді ж це була розвідка про Григорія Граб'янку...) [Москаленко 2003, 1265]. Та й досить переглянути бібліографічний список в авторефераті дисертації Віктора Петрова, щоб переконатися, що в ньому (складеному самим дисертантом!) близько десятка помилок тільки в назвах власних друкованих праць. Це була його специфічна неухажливість і недбалість. У статті *Кричуще мовчання* так само знаходимо подібні «кричущі ляпи», наприклад, «Павло Кречет» пише *«Історіографічні етюди»* [Кречет 1951, 33] замість *Історіософічні етюди* (1946), та подібне... Але найцікавіше там, де автор виправляє помилки, про які не міг би знати, якби не був... Віктором Петровим. Наприклад, згадується стаття Петрова *«Засади естетики»* [Кречет 1951, 35], надрукована в першому випуску збірника літературно-мистецької проблематики «МУР». Насправді ж вона вміщена під назвою *Засади поетики* (1946)! Редактор збірника, готуючи розвідку до друку назву, *Засади естетики* «підредагував» [Бер 1946б, 110]... Але от в архіві УВАН, де зберігається оригінал рукопису, вона справді має назву *Засади естетики* [Петров, Фонд CXLV]. І більше того, посилаючись на неї в двох своїх інших друкованих статтях *Екзистенціалізм і ми* [Бер 1946а, 41] та *Проблема епохи* [Бер 1947г, 8], В. Бер вживає оригінальну назву – *Засади естетики*. Але такі нюанси могли лишатися в пам'яті, призводячи до подібних аберацій, лише в автора статті, а не сторонньої людини, котра читала перший збірник «МУРу», а архівного оригіналу таки

бачити не могла. «Павло Кречет» також згадує статтю В. Бера *Засади історії* [Кречет 1951, 35]. Але такої статті не існує, є три різні статті – *Народництво* (1947) [Бер 1947в, 7], *Антинародництво* (1947) [Бер 1947а, 8] і *В пошукуванні синтези* (1947) [Бер 1947б, 7], – об'єднані підзаголовком *Циклю “Засади історії”*. Звичайно, в свідомості автора, в даному разі В. Бера, вони можуть поєднуватись, але не в читача і їх поціновувача «Павла Кречета», котрий знайомився з трьома різними публікаціями протягом майже місяця, не знаючи навіть, що після першої буде друга, потім – третя... А четвертої вже не слід чекати...

І нарешті, останній аргумент. Саме Віктор Петров актуалізував принцип відмінності між розумінням призначення літератури у народників і представників модерних течій початку ХХ століття. В передмові до колективної *Історії української літератури* (1949) авторства Віктора Петрова і Дмитра Чижевського він зазначає: «Супроти згаданої тези народників про реалізм і зв'язок з життям української літератури Мик[ола] Євшан, на прикладі Л[есі] Українки, вимагає відходу від сучасного життя, дереалізації реального, знедійснення дійсності» [Петров, Чижевський 1949, 24]. На останньому принципі Віктор Петров акцентує в дещо видозміненому формулюванні і в своїй статті *Драматична поема Лесі Українки “Кассандра”* [Петров 1946] та в деяких інших публікаціях. Отже, він увів афористичну формулу: «знедійснення дійсності».

Саме це означення Віктор Петров використовував, оцінюючи літературний процес і саме життя на зламі 1948-го і 1949 років. Застосоване воно й «Павлом Кречетом» у статті *Кричущє мовчання*. Двічі.

Про один випадок мова вже була.

Другий. Поруч з іншим мотивом одного з улюблених персонажів В. Домонтовича ван Гога – *самотньої мандрівки цим світом* – є у героя можливість «реальному протиставити ірреальне, зневаживши дійсність», як пише «Павло Кречет» [Кречет 1951, 36]. «Зневаживши дійсність» – це ж синонім «знедійснення дійсності» Віктора Петрова. А «реальному протиставити ірреальне» – це перефразована характеристика, яку дав режисер Жан Кокто своєму фільму «Красуня і чудовисько», – «ірреальний реалізм», фільму, на перегляді якого востаннє бачилися Ігор Костецький і Юрій Косач із Віктором Петровим. Після чого Петров залишив у книзі автографів першого таємничий інскрипт, який ніхто не спромігся й, мабуть, уже не зможе розшифрувати: «Був день і була ніч – день перший після МУР-у. 14.IV.49. В. Домонтович» [Костецький 1953, 52].

І ще одна паралель, поєднана із загадкою псевдоніма. В рецензії на трагедію *Дійство про Юрія Переможця* в журналі «Арка» читаємо:

Українська література з регіональної перетворюється на світову, і в цьому сенсі твір Юрія Косача не написаний для українського читача вихованого на зразках регіональної літератури. Лише поява твору Ю. Косача в перекладах на чужі мови уможливить поворот *Дійства* в українську літературу, і оцінка світової критики зробить зрозумілим і сприйнятним у Ю. Косача те “надреальне”, за що він змагається в своїй трагедії й що не дано збагнути критикам, що радіус їх обріїв дорівнює нулеві і це вони називають своєю точкою зору! Чи матимуть “кащенківські” критики сором промовчати з приводу появи цієї п’єси, написаної, в кожному разі, не для них?! [Веб 1947, 41].

Це ж точно стиль і проблематика Віктора Бера! Навіть у викладі цієї цитації (чи самоцитації) у «Павла Кречета» відчутно «руку Петрова»: текст у лапках наведено з чималою кількістю описок!.. Та й підпис – «Веб». Отже ще один псевдонім, здається, досі не зафіксований у літературі про його творчість. Як «Павло Кречет» здогадався, що це черговий псевдонім Віктора Петрова? І чому не розкрив перед читачем підстави свого відкриття? Чи не тут ховається таємнича аберація в спробі якось промаркувати містерію отого «Бер – Вер»? А, може, «Бер – Веб»? Мусимо повторити слідом за «Павлом Кречетом»: «Та це міг би вияснити хіба проф. Державин»... [Кречет 1951, 32].

Що ж ще кортіло дізнатися «Павлу Кречету»? Автору, який стільки знав про Віктора Петрова, проник у такі таємниці, про які й сам Петров міг забути й ніхто би йому за це не дорікнув, автор, що в повній мірі і на найвищому рівні фаховости проаналізував і поставив у контекст українського й європейського літературного процесу десятки творів Віктора Домонтовича, Віктора Бера та й самого Віктора Петрова. Здавалося, вже йому нічого не бракувало... Але от ні! Він, зокрема, пригадує незавершені (друком!) речі Віктора Домонтовича, називаючи їх фрагментами і ностальгуючи за їх продовженням, а то ніби й «передбачаючи», що невикористані скрипти таки існують і чекають на своїх видавців... Якщо ж цього не станеться, то буде це великою втратою в культурному житті.

Фрагмент про Рільке *Спрага музики* (“Українська трибуна”, 1 (123)/48), буде завжди чарувати своєю містерною й делікатною

будовою і водитиме уяву по здогаднім продовженню. Недокінчена теж біографічна новеля про Ван Гога *Самотній мандрівник простує самотнім шляхом* ("Арка", 5/48) і не знати, чи автор не дав кінця рукопису, чи редактор "Арки" його не видрукував. Особисто я теж не знаю, чи друкувалась далі біографічна повість про Марка Вовчка *Мовчуще божество*, що її початок помістив "Час", ч. 16-17 від 24. 4. 1949 і що її продовження автор заповів у журналі "Життя". Чи не залишився цей фрагмент останньою недоспіваною піснею Домонтовича? [Кречет 1951, 32].

Складається враження, що «Павло Кречет» володів даром провидіння. Усі чотири названі в цьому невеликому абзаці твори були видрукувані Юрієм Шевельовим у тритомнику Віктора Домонтовича зі змінами або з доповненнями порівняно з першодруками, інколи досить значними. Недаремно-таки автор *Кричущого мовчання* наполегливо підкреслював конечність зберегти рукописи...

...Цікаво порівняти ніби незіставне – статтю «Павла Кречета» *Кричуще мовчання* з оповіданням *Розмова* маловідомого нині прозаїка Павла Кречета, де мотив «знедійснення дійсности» фактично представлений у футурологічному аспекті. Був такий письменник у Галичині в 30-х роках ХХ століття. Оповідання *Розмова* вміщено в його невеличкій книжечці *Лицарі нерівного бою* (1930) [Кречет 1930]. Йдеться про світоглядну дискусію між двома в'язнями в камері. Один із них – «політичний», другий – звичайний злодій. Останній прагне допитатися: «Чого ви хочете? За що тут у в'язниці сидите? Я знаю за що сиджу – я краду, бо хочу жити; як не поведеться – сиджу. А ви за що? Кажете: цілий нарід хоче жити. Я цього не розумію... Де той нарід? Я ходжу поміж людьми, що живуть одні ліпше, другі гірше, але цього "народу" – не бачу» [Кречет 1930, 74]. Злодій-«філософ» пригадує, що не раз зустрічались йому за ґратами такі ж, «політичні», але збагнути він їх не подужав. Особливо вразив один:

Дуже гідний був чоловік. Учений... Усе мені вияснював. І як люде живуть на світі і як давно жили й як той світ збудований... Так само він кашляв, промовив урешті, – видно, й мені вже недовго. А думаєте, він пожалувався коли, сказав хоч, що йому жаль вмірати? Ніколи слова не промовив про це. Я питався його раз, за що він властиво гине. А він відповів... от так як ви сказали! "на те, щоб жив мій нарід!". Я йому нічого не сказав – але

вам скажу, що думаю: нема того народу, а коли є, то він не варта, щоб за нього такі люде гинули. То не нарід, але свині! Там умірав того самого дня один, такий собі, злодій... Не мав нікого на світі, тільки якогось товариша, що з ним ходив красти. То цей товариш в останній день приніс йому півкварти горівки. А тамтой бідний, згас мені на руках...

А з-за вікна долинав галас, гамір, вереск, крики, автомобільні гудки, дзвінки трамваїв. Що це? Відбувався суд над Штайгером, і всі все зрозуміли, і ніхто більше нічого не питав.

– За нарід! Той жидок, що його сьогодні судять, і не думав про нарід і взагалі ні про що не думав і нічого не робив – а його нарід прийшов за нього впінутись... А за що ви сидите – я не знаю.

– Але я це знаю: на те, щоб мій нарід також став народом. Він стане ним і тоді – прийде на наші могили.

– Гм!.. Може. Ви вчені... Ви краще знаєте. Я на політиці не розуміюсь [Кречет 1930, 75–76].

Подібна колізія в стосунках між, скажемо так, проводирями нації і її звичайними обивателями лежить і в основі оповідання В. Домонтовича *Професор висловлює свої міркування (З циклу “На заслання”)* (1944) [Домонтович 1944б], де звичайний зек сталінських таборів Іван Закутний, котрий не те що недолюбливав, а тяжко не поважав професора Радецького, не ховав до нього презирства за непрактичність у повсякденній тяжкій праці, за непридатність до неї, за безпорадність, за незрозумілість ідей, якими той жив: «Він ніколи не прислухався до того, що говорив цей чоловік в окулярах. Що могли важити слова людини, яка не вміла нічого зробити доладу» [Домонтович 1944б, 4]. Але на вияснення Радецьким трагедії, не тільки їхньої спільної, а цілого народу, щось зрушилося в душі Івана Закутного. Може, він збагнув свою долю інакше, ніж вона уявлялась йому до сьогодні, вслухавшись у небезпечно-правдиві висновки професора про більшовиків і їхню безжально-жорстоку владу: «В щоденну практику життя вони запровадили сповідь і оце наклали на нас епітимію. Вони обернули всесвіт в суворий монастир, де, однак, немає релігії. Слідчий і слідство заступили сповідника і сповідь, пропагандист-агітатор – місіонера-проповідника й Короткий курс історії ВКП(б) – Євангелію» [Домонтович 1944б, 3]. І так далі... Закутній якимось відрухом душі почув у собі людину і вчинив так, як ніхто від нього не очікував, – допоміг «професорові» зупинити кров з тяжкої рани, фактично врятував

йому життя... «Хто зна, – розмірковує автор про таємні імпульси поведінки свого героя, – що штовхнуло його зробити це. Хто зна, що живе всередині кожної людини і як саме зробить вона в останній критичний момент?» [Домонтович 1944б, 4].

Ймовірно, Віктор Петров міг читати книжечку Павла Кречета в свої часті приїзди до Львова з 1939 до 1941 року. Можливо, це й пояснить загадку псевдоніма автора статті *Кричуще мовчання*. На початку 1950-х років критика, журналіста чи літератора з таким ім'ям не існувало. Але головне навіть не це. Не було жодної людини ні в українській еміграції, ні будь-де, котра б так повно й досконало знала все, написане Віктором Петровим, і могла це професійно проаналізувати. Не скидаймо з шальок і особистих мотивів, які могли рухати діями власне тільки Віктора Петрова (бодай відповідь Хр. Стерну з приводу його інтерпретації статті Віктора Бера про кризу класичної фізики...). Стаття Павла Кречета прийшла до журналу «Нові дні» поштою без жодних пояснень чи коментарів, без розкриття псевдоніма.

Якщо, за вірогідним припущенням, її автором був Віктор Петров, то чому він це робив і коли?

Щоб з'ясувати «чому?», ще раз процитуймо спогади Надії Кравченко: «Своє зникнення він також організував власними силами так, що ця таємниця протягом декількох років (як “Справа Петрова”) не сходила зі сторінок української емігрантської преси» [Кравченко 2008, 413]. Зрозуміло, треба було підтримувати напругу у так званій «Справі Петрова»... На противагу (чи як доповнення?) статті Павла Кречета в «Наших днях» в «Новом русском слове» 10 вересня озивається й П. Яровий – «Тень Ковпака над антибольшевистским движением»...

А відповідь на питання «коли?» знаходимо в одному з листів Віктора Петрова до Софії Зерової. В цей час Віктор Петров залагоджував своє працевлаштування в Москві, оскільки на переїзд до Києва не міг дістати дозволу. Тут криється ще одна таємниця – від кого мав бути цей дозвіл? Буде, що згодом кілька разів Віктор Петров втрачатиме терпіння й толерантність, майже вигукуючи до Софії Зерової: «одного твоего слова достаточно, чтобы я переехал в Киев; решение этой проблемы зависит не столько от меня, сколько от тебя». І як висновок:

Я уже говорил Тебе неоднократно, но повторяю еще сейчас и в письме: Киев целиком зависит от Тебя. Если бы Ты настоятельно хотела, чтобы я был в Киеве, то это было бы именно так еще в прошлом году, при одном единственном условии,

чтобы ты проявила в этом деле инициативу и настойчивость. Ну, а без этого все будет идти самотеком, как оно и идет пока, и когда дойдет до тех или других результатов, – сказать, конечно, трудно... [Петров 1953].

Поки що ж зволікання із зарахуванням в штат Інституту історії матеріальної культури ще не нервуює, після лікування він почувається добре: «После восьми месяцев болезни, когда во мне, казалось, ничего не осталось, теперь я опять становлюсь из бесплотного плотским человеком» [Петров 1950, 18 вересня], – пише Віктор Петров 18 вересня 1950-го. До того ж, цього року вони разом провели цілих чотири місяці...

Через три тижні в черговому листі його тон ще спокійний, лише ледь-ледь прориваються нотки нетерплячости, які він сам заглушує: «Но пока что в Институте ничем новым не порадовали, а опять назвали 15-ое число, когда обещают – бюджет будет наконец утвержден. По существу, я не нарекаю, потому что это значит, что для меня высвобождается целая неделя для сказки, над которой я теперь интенсивно работаю...» [Петров 1950, 11 жовтня]. Над якою ж «казкою» він так інтенсивно працював 11 жовтня 1950 року? Якщо зіставити названу дату з часом публікації статті *Кричущее молчание* в «Нових днях» – червень-липень 1951 року, то стає очевидним, що саме в ці дні «Павло Кречет» мусив би писати свою статтю, чи то пак «казку». А з підсвідомости Віктора Петрова, звичайно, не зник підтекст статті Миколи Хвильового 1930 року *Кричущее божество*, де розглядався, зокрема, й шкід Віктора Домонтовича про Пантелеймона Куліша «*Молчущее божество*»...

Повторимо: ймовірно, Віктор Петров міг читати книжечку Павла Кречета в свої часті приїзди до Львова з 1939 до 1941 року. «Коли сипнули наші до Західної України, – згадувала Докія Гуменна, – і Віктор Петров їздив до Львова. Я запитала, – які враження, що бачив, що робив? Відповідь була: “Пив вино”. А інші стільки всякого розказують» [Гуменна 2004, 462]. А проте, очевидно, він не просто чаркувався з львівськими завсіднями кав'ярень. Подейкують, що його нерідко бачили за келихом вина в якійсь із кнайп зі своїм однолітком, колишнім заступником голови Центральної Ради УНР Миколою Шрагом, який тоді теж частенько навідувався до Львова, а з 1945-го мешкав там постійно аж до 1970 року, викладав у навчальних закладах міста. У 1931 році він був заарештований і засуджений на шість років за нібито

участь у неіснуючій «контрреволюційній організації» – Українському національному центрі. Але вже 1933 року вирок переглянули і Шрага звільнили з тюрми. Як згодом з'ясувалося в архіві СБУ, із середини 1930-х років він був завербованим агентом НКВС під псевдо Граф... Що ж, а Петров, мабуть, виконував функцію «рейдовика»... Про що вони розмовляли, вже ніхто ніколи не дізнається...

Віктор Петров, автор понад 200 наукових праць, котрий успішно захистив до війни дві дисертації і працював директором академічного інституту, був зарахований до штату Московського інституту історії матеріальної культури 3 листопада 1950 року на посаду молодшого наукового співробітника, коли закінчив писати свою, за його ж визначенням, «казку».

А до Києва йому вдалося переїхати лише 1956 року...

Література

- Бачинська-Донцова, М. (1948). В. Домонтович. «Доктор Серафікус». *Літературно-Науковий Вісник*, 1(32), 149–153.
- Бер, В. (1946а). Екзистенціалізм і ми. *Рідне слово. Вісник літератури, мистецтва і науки*, 11, 34–43.
- Бер, В. (1946б). Засади поетики (Від «Ars poetica» Є. Маланюка до «Ars poetica» доби розкладеного атома). *МУР. Мистецький Український Рух. Збірники літературно-мистецької проблематики*, 1, 7–23.
- Бер, В. (1947а). Антинародництво (З циклю: Засади історії). *Час. Український Тижневик*, 7, 8.
- Бер, В. (1947б). В пошукуванні синтези (З циклю: Засади історії). *Час. Український Тижневик*, 8, 7.
- Бер, В. (1947в). З циклю: Засади історії. Народництво. *Час. Український Тижневик*, 5, 7.
- Бер, В. (1947г). Проблема епохи. Орлик. *Місячник культури і суспільного життя*, 10, 4–8.
- Брюховецький, В. (2019). Засновок концепції «безґрунтовності» Віктора Петрова. *Слово і Час*, 7, 3–17.
- Веб. (1947). Юрій Косач. «Дійство про Юрія Переможця». *Арка. Журнал літератури, мистецтва і критики*, 5, 41.
- Гуменна, Д. (2004). *Дар Евдотеї. Іспит пам'яті*. Київ: Дніпро.
- Домонтович, В. (1942). Без ґрунту. *Український засів*, 3, 30–55.

- Домонтович, В. (1944а). Курортное приключение (В. Бер, перев.). *На досуге. Русский иллюстрированный журнал*, 23–24, 13–15, 19–20.
- Домонтович, В. (1944б). Професор висловлює свої міркування (З циклу «На заслання»). *Земля. Тижневик українських сільсько-господарських робітників у Німеччині*, 12, 3–4.
- Домонтович, В. (1948). *Без ґрунту*. Регенсбург: Видання Михайла Борецького.
- Домонтович, В. (1989). Без ґрунту. У В. Домонтович. *Проза. Три томи* (Ю. Шевельов, упоряд.) (т. 2, с. 265–474). Нью-Йорк: Сучасність.
- Донцов, Д. (1954). *Рік 1918*, Київ. Торонто: Гомін України.
- Івченко, Л. (1949). [Лист до Юрія Шевельова]. Музей-архів ім. Д. Антоновича (без каталожної карточки). Українська вільна академія наук, Нью-Йорк.
- Костецький, І. (1953). Фрагмент про В. Домонтовича. *Україна і світ*, 10–11, 50–52.
- Кравченко, Н. (2008). Збагнення. *Українська біографістика. Збірник наукових праць*, 4, 400–415.
- Кречет, П. (1930). *Лицарі нерівного бою*. Львів: [б. в.].
- Кречет, П. (1951). Кричуще мовчання (До других роковин смерті Віктора Домонтовича). *Нові дні. Універсальний Ілюстрований Місячник*, 17–18, 31–36.
- Кузеля, З. (1951). Літературна спадщина В. Петрова (лист до редакції). *Україна. Українознавство і французьке культурне життя*, 6, 430.
- Морт, В. (1944а, 30 юня). Оскорбление чести (Из цикла «Советская семья»). *Новое слово*, 52, 4–5.
- Морт, В. (1944б, 2 января). Последняя неудача (Из цикла «Советская семья»). *Новое слово*, 1, 4–5.
- Морт, В. (1944в, 24 сентября). Правое дело (Из цикла «Строители коммунизма»). *Новое слово*, 77, 4–5.
- Москаленко, М. (2003). Микола Зеров: доля і доробок. У М. Сулима (ред.). *Микола Зеров. Українське письменство (с. 1235–1273)*. Київ: Основи.
- Новиченко, Л. (1990). Родом з двадцятих... *Вітчизна*, 11, 144–159.
- Петров В. (Фонд CXLV). Музей-архів ім. Д. Антоновича. Українська вільна академія наук, Нью-Йорк.
- Петров, В. (1930). «Мовчує божество». *Авангард альманах пролетарських митців нової генерації, №-а*, 25–34.
- Петров, В. (1946). Драматична поема Лесі Українки «Кассандра». *Рідне слово. Вісник літератури, мистецтва і науки*, 3–4, 69–76.

- Петров, В. (1947). Казематні поезії Тараса Шевченка (квітень-травень 1847 р[оку]). У Т. Шевченко, *Казематні поезії квітень-травень 1847* (с. 5–17). Мюнхен: Науково-Дослідний Інститут Української Мартирології.
- Петров, В. (1947, 15 лютого). [Лист до Юрія Лавріненка]. Архів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, Національна академія наук України, Київ.
- Петров, В. (1949, 25 березня). [Лист до Леоніда Лимана]. Музей-архів ім. Д. Антоновича (без каталожної карточки, арк.1). Українська вільна академія наук, Нью-Йорк.
- Петров, В. (1950, 11 жовтня). [Лист до Софії Зерової]. Листи фондоутворювача до Зерової С. Ф. (дружини). Петров Віктор Платонович (1894–1964). Український радянський літературознавець, етнограф, археолог (ф. 243, спр. 151, арк. 12). Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України, Київ.
- Петров, В. (1950, 18 вересня). [Лист до Софії Зерової]. Листи фондоутворювача до Зерової С. Ф. (дружини). Петров Віктор Платонович (1894–1964). Український радянський літературознавець, етнограф, археолог (ф. 243, спр. 151, арк. 8). Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України, Київ.
- Петров, В. (1953, 5 травня). [Лист до Софії Зерової]. Листи фондоутворювача до Зерової С. Ф. (дружини). Петров Віктор Платонович (1894–1964). Український радянський літературознавець, етнограф, археолог (ф. 243, спр. 152, арк. 10). Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України, Київ.
- Петров, В., Чижевський, Д. (1949). *Історія української літератури*. Мюнхен: Інститут заочного навчання при Українському Вільному Університеті.
- Пржиборская, Г. (2007). *Лариса Рейснер*. Москва: Молодая гвардия.
- Рейснер, Л. (1963). Ульштейн. В Л. Рейснер. *Избранное* (с. 265–273). Москва: Художественная литература.
- Розыски. (1944a). *Новое слово*, 14(604), 7–8. <http://zefys.staatsbibliothek-berlin.de/kalender/auswahl/date/1944-02-16/27194772>.
- Розыски. (1944b). *Новое слово*, 27(617), 7–8. <http://zefys.staatsbibliothek-berlin.de/kalender/auswahl/date/1944-04-02/27194772>.
- Славутич, Я. (1960). Поренесансове. У Я. Славутич. *Оаза. П'ята збірка поезій* (с. 51). Едмонтон: [б. в.].
- Чому П. Кречет та І. Розгін «вбили» Віктора П. Петрова? (1970). *Естафета*, 1, 215–221.

Шевельов, Ю. (1951, 25 жовтня). [Лист до Ілька Борщака]. Музей-архів ім. Д. Антоновича (без каталожної карточки). Українська вільна академія наук, Нью-Йорк.

Шевельов, Ю. (2001). *Я – мене – мені... (і довкруги). Спогади. 2. В Європі.* Харків-Нью-Йорк: Видання часопису «Березіль», Вид-во М. П. Коця.